

УДК 821.161.2-6-94.09«19» І.Франко; М.Лозинський

**ВІД «МОЛОДОЇ УКРАЇНИ»
ДО «РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ»:
ІВАН ФРАНКО ТА МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ
НА ТВОРЧИХ ПЕРЕХРЕСТЯХ**

Наталя ТИХОЛОЗ

*Інститут Івана Франка НАН України,
вул. Драгоманова, 18, Львів, Україна, 79005,
e-mail: ntycholoz@ukr.net*

На основі тогочасної періодики, епістолярних і мемуарних джерел розглянуто міжособистісні та творчі взаємини Івана Франка і Михайла Лозинського. Висвітлено їхню багатогранну співпрацю (перекладацьку, публіцистичну, науково-просвітницьку та ін.) у журналі «Літературно-науковий вісник» та в Українсько-руській видавничій спілці. Проаналізовано також доробок Михайла Лозинського як франкознавця.

Ключові слова: листування, публіцистика, соціальна демократія, біографічні нариси, державотворення, національне питання.

Одним із визначальних механізмів суспільного (а відтак і культурного) розвитку є зміна генерацій. Маючи в основі своїй біологічну природу, це складне поняття в контексті історії людства тлумачать передусім як соціологічна категорія. Генерації – це не просто випадкові за своїм складом множини індивідів, народжених приблизно в один час, а великі соціальні групи, об'єднані спільними культурними переживаннями, історичним досвідом, інтелектуальним, моральним та політичним «кліматом» певної епохи (тим, що має німецьку назву *Zeitgeist* – дух часу). Видатні ж індивідуальності в цьому ракурсі сприймаються як виразники «духу» своєї генерації – її панівних настроїв, прагнень, ідеалів. З цього погляду особливий інтерес становить феномен діалогу поколінь: взаємини між речниками різних генерацій (скажімо, «батьків» і «дітей») вдало відображають логіку історичного процесу як складної діалектики взаємних відштовхувань і притягань, наближень і віддалень, тягlosti і розривів. Коли ж суб'єктами цих міжгенераційних процесів стають особистості творчі, їхні взаємини здатні висвітлити суперечливий взаємозв'язок традицій і новаторства, оригінальних пошуків на ґрунті попереднього досвіду.

Властиво, спадкоємність поколінь є неодмінною умовою цілісності і неперервності соціокультурного поступу. Предметом нашої уваги у пропонованій розвідці стане один із конкретних прикладів такої спадкоємності з української культурної історії кінця ХІХ – першої третини ХХ століття – взаємини Івана Франка, видатного нашого культуро- й націотворця, та його на ціле покоління молодшого колеги, чие ім'я, на жаль, значно менш відоме сучасному читачеві, – Михайла Лозинського. Хто ж він насправді і що пов'язувало його скромну, але вельми симпатичну, талановиту й діяльну натуру з маєстатичною постаттю

«велетня думки і праці»? Зрештою, про що свідчить історія їхніх творчих взаємин? Але про все за порядком.

Михайло Михайлович Лозинський, український публіцист, літературознавець, перекладач, правознавець, політичний та громадський діяч, народився 30 липня 1880 року у селі Бабині (тепер село Бабин-Зарічний) Калуського району Івано-Франківської області. Навчався у Станіславській (1893–1898 роки) та Львівській академічній гімназіях (1899–1900 роки).

Літературну, перекладацьку та театральну-критичну діяльність розпочав 1897 року. У лютому 1900 року М. Лозинський, учень 8-го гімназійного класу, надіслав до редакції «Літературно-наукового вісника» деякі з перших своїх поезій та переклад статті «Das Verbrechen in Criminalromanen und Sensationsdramen» (нім. «Злочин у кримінальних романах та сенсаційних драмах»). У листі від 27 лютого 1900 року він просив І. Франка висловити свою думку про його «кепські вірші» [3, ф. 3, № 1632, с. 201]. Очевидно, йшлося про поезії зі збірки М. Лозинського «Любов-туга». Відпис І. Франка на цей лист М. Лозинського невідомий. Проте ні переклад статті, ні поезії в журналі опубліковані не були. Ймовірно, І. Франко не надто високо оцінив перші проби пера юного літератора. Та й сам М. Лозинський, як зізнавався у листі до письменника від 28 жовтня 1902 року, зауважив: «...до оригінальної белетристики я не дуже рвуся (маю ще час!), та й не можна її як з рукава сипати...» [3, ф. 3, № 1620, с. 414]. Згодом кілька ліричних віршів М. Лозинського було вміщено в альманахах «Багаття» (1905) та «Нова рада» (1908), але уповні його поетичний талант так і не розкрився.

З 1900 року М. Лозинський навчався на правничому відділі Львівського, а з вересня 1901 року (з перервами) Віденського університетів (закінчив 1912 року). У 1902–1903 роках жив у м. Цюриху (Швейцарія). Там-таки 1902 року одружився зі студенткою медуніверситету, сестрою російського більшовика Віктора Таратути – Марією Рафаїлівною Таратутою. У 1903 році М. Лозинський разом із сім'єю повернувся спершу до Відня, а згодом – до Львова. Дописував до чернівецької газети «Гасло» (1902–1903 роки, офіційний орган Революційної української партії), американської газети «Свобода», берлінського журналу «Socialistische Monatshefte», російського лондонського соціал-демократичного журналу «Жизнь», віденського журналу «Deutsche Worte», польської газети «Monitor» (1903–1905 роки). Співпрацював з журналом «Літературно-науковий вісник» (1904–1912 роки) та газетою «Діло» (з середини 1906 року – співредактор). Упродовж 1905–1906 років друкувався також у київській газеті «Громадська думка» (з 1906 року – газета «Рада»), у журналі «Нова громада» (1906 року). З 1907 року М. Лозинський – редактор закордонного відділу газети «Рада». Член Української національно-демократичної партії та Русько-української радикальної партії. Близько 1914 року М. Лозинський отримав ступінь доктора права у Віденському університеті.

Одруження та збільшення родини (до 1906 року у Лозинських народилося четверо дітей – троє синів і донька) змусили М. Лозинського до пошуку нових джерел заробітку. А оскільки головним джерелом для утримання великої сім'ї були гонорари за літературну працю, то у листі до І. Франка з Цюриха від 28 жовтня 1902 року, надсилаючи до редакції ЛНВ рукопис перекладу поеми М. Горького «Двадцять шість і одна», він просив письменника про постійну роботу у журналі: «Вас просив би я надрукувати сей переклад, а рівночасно дати мені хоч невелику постійну роботу в “Літ[ературно]-наук[овому] віснику” чи в яких інших виданнях, що ґрунтуються коло “Тов[ариств]а ім. Шевченка”, прим[іром] в “Видавничій

спілці” абощо. Мої матеріальні відносини такі погані, як були, пр[иміром], Ваші в 70-их і з початком 80-их рр.; лучші о стілько, що мене не тягають по арештах, але о много гірші тому, що в мене сім’я [...]. А заробітку дуже мало [...] Робота, о яку Вас прошу, – се головно переклади [...]» [3, ф. 3, № 1620, с. 413–414].

Утім І. Франко, котрий і сам заробляв на сім’ю винятково літературною працею, допоміг молодшому колезі і 1903 року розмістив переклад поеми М. Горького «Двадцять шість і одна» на сторінках ЛНВ (Т. 23. – С. 145–157). А з 1904 року переклади М. Лозинського систематично з’являлися у журналі. Зокрема, він переклав з англійської мови Марка Твена «Рай чи пекло?» (1904. – Т. 25), з шведської – Зельма Лягерлеф «Чуда Антихриста» (1904. – Т. 26, 27), з російської – Леоніда Андрєєва «Пропасть» (1904. – Т. 28) та Льва Толстого «По що?» (1906. – Т. 34), з італійської – Паскаля Віллярі «Болючі питання: ірредентизм» (1904. – Т. 28), з данської – Германа Банга «Мадам де Кірона» (1905. – Т. 30), з французької – Октав Мірбо «На стрічу щастю» (1904. – Т. 28), Анатолія Франса «Розділ держави від церкви» (1905. – Т. 29), А. Ліхтенбергера «Гайне і сен-сімонізм» (1906. – Т. 34); з норвезької – Б’єнстєрне Б’єрнсона «Марі» (1907. – Т. 37, 38, 39). До перекладу М. Лозинського статті Ф. Ш. «Лессінгів “Натан Мудрий”» І. Франко написав передмову (ЛНВ. – 1906. – Т. 33. – С. 528).

Також, окремими книгами накладом Українсько-руської видавничої спілки вийшли його переклади з англійської дослідження Емілія Шірера «Політична історія Палестини від 175 перед Христом до 135 по Христі» (Львів, 1906) та з німецької підручник Йогани Конрада «Національна економія» (Львів, 1904). Анонсуючи останню книгу у ЛНВ, І. Франко відзначив: «Переклад д. М. Лозинського дуже добрий, а зваживши новину предмету і немалі стилістичні труднощі, які прийшлося поборювати, можна назвати його просто взірцевим. Хто хоче в наших часах зватися освіченим чоловіком і розуміти структуру тої суспільности і закони, якими кермується її розвій, мусить познайомитися також із основами національної економії, а для сього книжечка Конрада може бути для нього добрим провідником» [7, с. 223–224].

На замовлення Українсько-руської видавничої спілки М. Лозинський зробив ще переклад арабської збірки казок «Тисяча й одна ніч» (Львів, 1905. Вип. I. Ніч 1–24 (Літературно-наукова бібліотека. Ч. 115–117); Львів, 1906. Вип. II. Ніч 25–47 (Літературно-наукова бібліотека. Ч. 124–126)). Про свою роботу він неодноразово повідомляв І. Франка у листах від 16 червня, 29 серпня, 12 і 27 вересня 1905 року [Див.: 3, ф. 3, № 1632, с. 205–208, 221–224; № 1614, с. 435–439, 441–443]. Особливістю оповідної манери збірки «Тисяча й одна ніч» є те, що прозове оповідання густо помережане з віршованим. У перекладі арабської збірки казок М. Лозинського вірші подано прозою. Це, на думку І. Франка, робило переклад занадто буквальним: «Перекладане тих віршів насуває далеко більші труднощі, як перекладане прозових оповідань, і тому не диво, що в німецькім, а тим більше в дословнім, декуди аж надто дословнім перекладі М. Лозинського вони не роблять такого вражіння, яке повинні робити ті справжні перли староарабської поезії, якими редактори арабської збірки, а може й самі автори оповідань пересипали їх, певно, для окраси оповідань, а не для відстрашення читачів» [19, с. 1]. Тому, коли готували до друку друге видання цієї збірки, І. Франко зробив до нього віршовані переклади поезій. Відтак, друге видання казок «Тисяча і одна ніч» (Львів, 1912. Вип. I; Львів, 1913. Вип. II) разом з прозовим перекладом оповідань, який зробив М. Лозинський, містило поетичні переклади віршів, які підготував І. Франко.

Поруч із перекладацькою діяльністю М. Лозинський активно виступав на сторінках ЛНВ зі статтями суспільно-політичної тематики [«Три з’їзди (До найновішої історії соціальної

демократії)» (1904. – Т. 26), «Перші кроки (з приводу зборів українського жіноцтва дня 12 лютого 1904 р. у Львові)» (1904. – Т. 25), «З сучасного робітницького руху» (1904. – Т. 28), «Австрійська соціальна демократія супротив італійської ірреденти» (1905. – Т. 31), «Кельн і Єна (Із робітницького соціально-демократичного руху в Німеччині)» (1905. – Т. 32), «Жидівська соціальна демократія в Галичині» (1905. – Т. 32), «Револьюція в Росії» (1905. – Т. 31), «Українська Народна Партія» (1905. – Т. 30), «Становище польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання» (1906. – Т. 33–36), некрологами [«Елізе Реклі» (1905. – Т. 31), «Роман Сембратович (Посмертна згадка)» (1906. – Т. 33)], рецензіями [«Гльоси про міжпартійні відносини галицьких українців (з приводу книжки: Ю. Бачинський, Гльосси. У Львові, 1904. Накладом редакції “Іскри”. Стор. 142)» (1905. – Т. 29), «A. Menger. Volkspolitik. Jena, 1906» (1907. – Т. 38)], а також вів місячні огляди «З австрійської України». Робочі питання тематики, друку, редагування, коректи, термінів здачі матеріалів, підготовки відбитків окремих статей, гонорарів репрезентує листування М. Лозинського з І. Франком, що охоплює львівський період виходу журналу ЛНВ. Загалом у архіві письменника у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України зберігається 22 листи М. Лозинського. Щоправда, не всі вони адресовані безпосередньо І. Франкові: серед них є листи до М. Грушевського (від 18 березня 1904 року) та до В. Гнатюка (від 25 червня 1905 року). Оскільки фактичним редактором львівського періоду існування ЛНВ (1898–1906 роки) був І. Франко, то відповідно й листи так чи інакше втрапляли до його рук. Відписи І. Франка на кореспонденцію М. Лозинського не відомі.

Знайомство з І. Франком, співпраця з ним у ЛНВ та в Українсько-руській видавничій спілці вплинули на формування світогляду та політичних поглядів М. Лозинського. У період активної співпраці з І. Франком як редактором ЛНВ доробок М. Лозинського (окрім перекладів) репрезентували, головню науково-публіцистичні, історіографічні та суспільно-політичні праці. У цих статтях М. Лозинський поставав як першорядний знавець і аналітик тогочасного історичного процесу. Ідеї українського радикалізму Михайла Драгоманова, робітничі питання, проблеми соціальної демократії, соціалізму, марксизму, анархо-комунізму в обов'язковому їх стосунку до національного українського руху особливо цікавили М. Лозинського. Невдовзі у міжнародному соціалістичному русі він здобув собі славу прихильника анархо-комунізму школи Бакуніна–Кропоткіна, але із виразним українським національним забарвленням.

Талант Лозинського-публіциста високо оцінював І. Франко. Очевидно, письменникові імпонували пильна увага молодшого колеги до тогочасного суспільного руху, його аналітичні здібності, вміння писати жваво, актуально і гостро. Зрештою, публіцистичної майстерності М. Лозинський мав змогу вчитися і в самого І. Франка. Готуючи до друку статтю «Три з'їзди (До найновішої історії соціальної демократії)» (ЛНВ. – 1904. – Т. 26. – С. 79–105, 159–169), М. Лозинський відзначив у листі до І. Франка від 7 березня 1904 року: «Перед написанням її хочу прочитати Вашу статтю в III кн. [Йдеться про статтю І. Франка “До історії соціалістичного руху”, що опублікована: ЛНВ. – 1904. – Т. 25. – Кн. 3. – С. 134–152. – *Н. Т.*], щоб бачити, в яким тоні Ви до них беретеся» [3, ф. 3, № 1624, с. 554]. Та й І. Франко, надсилаючи початок статті М. Лозинського «Два інтернаціональні робітницькі конгреси» (ЛНВ. – 1907. – Т. 40) М. Грушевському у червні 1907 року, зауважував, що «стаття интересна» [17, т. 50, с. 323].

Письменник уважно стежив за публіцистичним доробком М. Лозинського. Оскільки праці М. Лозинського стосувалися тогочасного історичного та суспільно-політичного жит-

тя України, активним творцем якого був І. Франко, то письменник нерідко до його праць подавав свої примітки, уточнення або й спростування. У статті «З сучасного робітничього руху» М. Лозинський, аналізуючи стан української соціальної демократії в Росії та Україні, відзначив, що «...український соціалістичний рух сягає, як звісно, 70-их років 19 в. Досить вказати на тодішню діяльність Франка і Павлика, на видану в Женеві публікацію п. н. “Program galicyjskich socjalistów”, яку автори були назвали “Program socjalistów polskich i ruskich wschodniej Galicji”...» [10, с. 178–179]. До цього твердження М. Лозинського І. Франко як один із авторів «Programu...» розмістив коротку примітку, у якій подав докладнішу історію зміни назви згаданої брошури. До рецензії М. Лозинського «Гльоси про міжпартійні відносини галицьких українців (З приводу книжки: Ю. Бачинський, Гльосси. У Львові, 1904. Накладом редакції “Іскри”. Стор. 142)» І. Франко подав примітку, що стосувалася відмінностей у ставленні до селянства «старших» (І. Франко, М. Павлик) і «молодших» (Ю. Бачинський) радикалів. У ній він, зокрема, відзначив: «Вважаючи радикальну партію за організацію в першій лінії культурну і політичну, ми оберталися зі своїм словом, із агітацією і організаційними пробами не до сільського пролетаріату, який не має ні освіти, ні можности політичної організації та діяльности, а бажали зацікавити справою радикалізму в першій ряді освічені і економічно сяк-так незалежні елементи нашого села. З тим ніяк не могли погодитися доктринери – теоретики в роді д. Бачинського, що, не знаючи дійсного села і селянського життя, знали тільки свої нібито Марксівські формули» [5, с. 29–30]. В огляді «З австрійської України» М. Лозинський, згадавши про смерть Д. Тянячкевича, коротко охарактеризував його діяльність та відзначив, що він «належав до типів, які вже вимирають серед нашого духовенства» (ЛНВ. – 1906. – Т. 34. – Кн. 5. – С. 395). І. Франко погоджувався з такою оцінкою галицького громадсько-політичного діяча, проте до неї додав іще і свою розлогу критичну примітку, у якій назвав Д. Тянячкевича «чоловіком, без сумніву, талановитим», але таким, що «не залишив тривких плодів своєї діяльности» [6].

Подаючи зміст реферату М. Лозинського «Маркс – Енгельс – Лібкнехт про відбудування Польщі», прочитаного на засіданні історико-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка, І. Франко суголосний із висновками автора в його критиці цих теоретиків соціальної демократії. Того-таки 1906 року реферат М. Лозинського вийшов у Львові окремою брошурою як відповідь на заяву М. Ганкевича про відродження етнографічної Польщі та етнографічної України, у яких він посилався на праці Карла Маркса та Фрідхіра Енгельса. У своїй праці «Маркс – Енгельс – Лібкнехт про відбудоване Польщі» М. Лозинський стверджував: «...творці соціальної демократії заговорили про відбудову історичної Польщі, засуджуючи тим самим на національно-політичну смерть українців, литовців і білорусів» [13, с. 14–15]. І. Франко, як і М. Лозинський, вважав, що кожен народ має право на свою національну окремішність та «повну змогу поступати по своїй волі» [18, с. 5].

Щоправда, Франкова рецепція наукового доробку М. Лозинського не завжди була схвальною. У рецензії на працю М. Лозинського «Гайдамачина. Із історії народних рухів на Україні в XVIII-тім столітті» (Львів, 1906) письменник категорично заявив, що «автор дуже слабо обзнайомлений з історією XVII–XVIII в.», а тому зображення гайдамацького руху «ідейно неясне і в основі своїй та в деталях невірне» [4, с. 208]. Рецензент закидав авторові, що, мотивуючи причини виникнення Гайдамачини, він «ігнорує силу національної козацької традиції», опирається на праці польських мемуаристів у зображенні уманської різні 1768 року, безпідставно зачисляє Гонту до гайдамаків та ін. [4, с. 210]. Критичні судження І. Франка про цю розвідку М. Лозинського подекуди аж надто безапеляційні та

негативістські. А поза тим, як стверджує сучасний історик О. Сухий, «для галичан це була дуже корисна книга, оскільки вона вводила їх у загальноукраїнську історію» [15, с. 189].

Як людина широких культурологічних інтересів, М. Лозинський активно виступав також і в жанрах науково-популярної біографії, літературознавчого нарису та статті. Його перу належать розвідки «Михайло Драгоманов» (1905), «Іван Франко» (1907, 1908), «Михайло Павлик» (1905), «Роман Сембратович» (1906), «Бернштерне Бернзон» (1907), «Лев Толстой» (1908), «Іван Тургенєв» (1908), «Герой з'єдинення Італії. (В соті роковини уродин Джюзеппе Гарібальді» (1907). Згодом ці нариси склали основу книги «Люди. Біографічно-літературні нариси: Драгоманов, Франко, Павлик, Сембратович, Бернзон, Реклі, Крапоткін, Толстой, Тургенєв, Гарібальді» (Львів, 1909). В «Огляді української літератури за 1906 рік» [Рада. – 1907. – № 8 (11.І), 11 (14.І), 12 (16.І), 24 (30.І), 44 (22.І)] І. Франко серед вартісних публікацій у місячнику «Нова громада» згадав статтю М. Лозинського «Антін Менгер і його соціально-політичні твори» (1906. – № 5, 7; 1907 праця вийшла у Львові окремою брошурою). М. Лозинський – автор досліджень «Тарас Шевченко. Єго жите і значіне» (Львів, 1901), «Життєпис Драгоманова» (Вінніпег, 1907), «Михайло Павлик: Його життя і діяльність» (Відень, 1917), «Іван Франко (З портретом)» (Відень, 1917), «Ті, що від нас відійшли: Роман Сембратович, Михайло Коцюбинський, Кость Паньківський та ін. (Посмертні згадки)» (Львів, 1917).

У праці «Михайло Павлик. Замість ювілейної силуетки» (ЛНВ. – 1905. – Т. 29. – Кн. 3. – С. 160–186) І. Франко згадав М. Лозинського як одного з членів комітету, що організували ювілей 30-літньої діяльності Михайла Павлика, та автора статті, котра відкриває ювілейний збірник [див.: 20]. І. Франко закидав М. Лозинському, що в його доповіді про М. Павлика є низка фактичних неточностей, які призводять до формування хибного образу ювілята та витворення шкідливих легенд довкола його особи. Як вважав І. Франко, М. Лозинський припустився їх, «певно, не навмисно, а тому, що багато деталей про діяльність д. Павлика автор сього ювілейного відчиту мусів брати на віру, з оповідань, забарвлених суб'єктивно, з традиції, що перейшла крізь призму партійности, а не мав змоги перевірити їх» [16, с. 525]. Зокрема, письменник не погоджувався з перебільшено негативною характеристикою періоду ранньої громадсько-політичної діяльності М. Павлика, як і самого І. Франка (1874–1880 років), коли нібито за будь-який прояв свободної думки грозила тюрма. І. Франко заперечував: «Певно, обмеженість, ігнорація та тупоумність многих органів була тоді більша, почуття горожанської свободи і горожанських прав було менше розвинене, застій у політичних та соціальних поглядах великий, але до тої картини, яку малює д. Лозинський було все-таки дуже далеко» [16, с. 525–526]. Письменник стверджував, що М. Лозинський дещо гіперболізував нещасливі сторони біографії ювілята, що «поліційні переслідування», «товариський бойкот, відбирання усіх джерел зарібку», цензурні утиски щодо видання «Громадського друга» не були аж такими сильними і трагічними. На відміну від М. Лозинського, який пояснював складні етапи біографії М. Павлика тогочасними суспільно-політичними обставинами, І. Франко, навпаки, усі невдачі М. Павлика, у тім числі і його 6-місячний арешт, ставив на карб особистих якостей ювілята, характеризуючи його як недалекоглядну, необережну, «легкомисну», наївну, недбалу натуру. Щоправда, у своєму бажанні подати факти правдиво І. Франко іноді аж надто безапеляційно і категорично висловлювався на адресу свого товариша молодості, а відтак і не завжди справедливо критикував М. Лозинського. Очевидно, що ця стаття І. Франка, та ще й у часі ювілейних святкувань, пов'язаних із 30-літтям діяльності М. Павлика, не зовсім коректна. Вона виявляла більше особисте,

суб'єктивне ставлення письменника до колишнього соратника (і в цьому випадку є важливим документом для дослідження колізії взаємин І. Франка і М. Павлика), аніж була вагомих контраргументом тверджень М. Лозинського. Саме тому в біографічному нарисі «Михайло Павлик: Його життя і діяльність» (Відень, 1917) М. Лозинський не врахував зауважень І. Франка. Ба більше, у праці «Іван Франко (З портретом)» (Відень, 1917) М. Лозинський повторив свою думку про ув'язнення та негативне ставлення родини і суспільства до арештанта уже у стосунку до самого І. Франка: «Кожне горе з часом забувається, і сам Франко на комерсі по ювілейнім обході в честь Павлика (20 падолиста 1904 р.) в дискусії зі мною звертав увагу, що не треба пережитого ним у ті часи брати так трагічно, бо хто вибирається голосити нові ідеї, все мусить бути готов на терпіння. Одначе читаймо його поезії з тих часів, де висловлені його тодішні почування, а побачимо, яким важким горем були ті часи для нього» [11, с. 48].

Попри часом не завжди заслужену критику І. Франка на свою адресу, М. Лозинський ставився до нього з глибокою вдячністю, шаную, навіть пістетом. Свідченням цього є франкознавчий доробок ученого, що зберіг свою евристичну вартість до сьогодні. В особі Лозинського-франкознавця поєднувалися риси талановитого дослідника-аналітика, проникливого знавця тогочасної історичної епохи і водночас Франкового сучасника, людини, яка мала «живе» відчуття великої особистості, була знайома з письменником, а в останніх роках перед хворобою І. Франка навіть настільки близька, що часто розмовляла з ним про наболілі приватні справи.

Високо М. Лозинський оцінював І. Франка в усіх галузях його багатогранної діяльності. У статті «Іван Франко» (*Ukrainische Rundschau*. – 1907. – № 1) він до вершин поетичного доробку поета відніс поему «Мойсей» та збірку «Semper tūro», а з прозової спадщини найдосконалішими вважав оповідання. Влучно М. Лозинський зауважив, що в творчій особистості І. Франка поєднувалися «незвичайні здібності й інтелігенція під крайньою зверхньою непоказністю», а в процесі свого індивідуального розвитку він «ніколи не був соціалістом-доктрінером якоїсь соціалістичної школи. Його соціалізм був не стільки суспільною доктриною, скільки впливом горячих симпатій до бідних і протестом проти занадто гнітючого політичного й економічного ладу, під яким жив наш нарід, а його політична проповідь була радше пропагандою загально-людських поступово-демократичних ідей, якій тільки переслідування уряду надали остру соціалістичну марку. [...] А все інше, всі ті напрями і школи, які хотять зруйнувати все існуюче, щоб на його місці побудувати зовсім нове, – се, на його думку, утопійна панацея» [12, с. 15, 17]. До парадоксальних у своїй закономірності біографічних чинників, що вплинули на формування літературної слави та популярності І. Франка, дослідник зачислив відхід від політичної діяльності та хворобу письменника.

Разюча несправедливість у ставленні громадськості до поета вражала й ображала М. Лозинського. Відтак, у статті «Складки на хорого письменника» він з обуренням і боєм писав: «“Складки на хорого письменника”! Чому власне так? Чому не “національний дар для Івана Франка”?»

[...] Був нам каменярем, що промощував дорогу до ліпшої будучности. Був нам провідником, що шлях показував на стрічу сонцю золотому. Приняв у своє серце всі наші болі і кров'ю серця списані клав нам перед очи. Був нам Тіртеєм, що піснею своєю зігрівав нас до бою. Був нам чародієм, що словом своїм розсипав кругом нас чари кохання. Був нам огненним стовпом, що значив шлях нашого поступу. Був нам радістю, був нам гордощами,

був нам славою перед чужими. Чисте золото давав нам і дорогоцінні перли – за нужду і сирітство.

І так тридцять п'ять літ.

[...] Найнищий державний слуга заслужив би вже собі спокій і забезпеченє на останні дні свого життя!

А Він? Дослужився “складок на хорого письменника” [...] за тридцятьпятилітню службу 30-мільйонному українському народови! [...]”

Милостиня – і – Іван Франко! Ми розуміємо, що ці слова не можуть стояти побіч себе. Але нас не стати було, щоб викреслити слово “*милостиня*” і поставити замість нього щось, що було би гідне імені Івана Франка...» [14]. Цю статтю-звернення, яка була також опублікована у газеті «Рада» (1908. – № 243. – 5. X), згадав І. Франко в «Історії моєї хороби». Очевидно, саме з неї він довідався, що з приводу його недуги громадськість збирала кошти, а також відзначив, що «із змісту сеї статті не видно нічого про те, яка була моя слабість, які її наслідки» [16, с. 776]. Отож, закономірним видається той факт, що стаття М. Лозинського «Складки на хорого письменника» стала одним із поштовхів, котрі спонукали І. Франка написати «Історію моєї хороби».

31 травня 1916 року на похороні письменника М. Лозинський на Личаківському цвинтарі над могилою виголосив прощальне слово від преси. Окрім цього, на смерть І. Франка відгукнувся публікаціями в пресі: «Похорон Івана Франка» (Вісник Союзу Визволення України. – 1916. – № 102. – С. 386–387) та «У Івана Франка» (Діло. – 1916. – № 136).

З нагоди першої річниці смерті поета у «Віснику Союзу Визволення України» М. Лозинський опублікував розвідку «Життя і діяльність Івана Франка» (1917. – № 152–155, 157). Того-таки 1917 року у Відні праця вийшла й окремим виданням під назвою «Іван Франко». У ній автор подав досить докладну біографію письменника, розглянув його громадсько-політичну, літературну та редакторсько-видавничу діяльність, вказав на вершинні твори та переклади. Цінними є також відомості про нервову хворобу письменника та його «гарячкову жаду творчості» [11, с. 32] у цей період, смерть, заповіт, похорон. Загалом у дослідженні «Іван Франко» М. Лозинський систематизував свої погляди на роль і значення І. Франка для української та світової спільноти.

Підводячи підсумки широкої, багатогранної та різнобічної діяльності І. Франка на ниві української культури, М. Лозинський вказав: «Він перший великий поетичний талант, який присвоює українській поезії європейські взірці, як щодо форми, так і щодо змісту. В історії української поезії побіч генія Шевченка стоїть талант Франка як символ нового, вищого ступня розвитку української поетичної творчості» [11, с. 38]. «Перлиною любовної лірики» поета назвав збірку «Зів'яле листя», а до «найліпшої лектури для дітей і молодіжи» зачислив «Пригоди Дон Кіхота», віршовані казки «Лис Микита», «Абу-Касимові капці», «Коваль Бассім» та прозову збірку «Коли ще звірі говорили» [11, с. 22–23]. «Дійсними перлинами патріотичної лірики» вважав поезії з циклу «Поклони» («Поет мовить», «Україна мовить» та ін.) збірки «Мій Измарагд» [11, с. 26], що їх написав І. Франко у відповідь на слова осуду за свою передмову «Niemo o sobie samym» до польськомовної збірки оповідань «Obrazki galicyjskie» (Львів, 1897). Високо оцінив також І. Франка як прозаїка і драматурга, дитячого письменника та «першорядного українського вченого», творця української літературної мови та майстерного різножанрового перекладача. Зокрема М. Лозинський вважав «просто знаменитим» Франків переклад третього акту другої частини «Фауста» Йогога Вольфгана Гете, що вийшов під назвою «Гелена і Фавст» (ЛНВ. – 1899. – Кн. 10) [11, с. 14]. Водночас, як

влучно підмітив дослідник, «величезну більшість його письменської праці» творить багата й всестороння публіцистична діяльність: «Стоїть вона в тіснім зв'язку з цілістю його творчості, є тільки одною з її форм і почасти її синтезом. [...] З індивідуального становища, зі становища літературної слави публіцистична діяльність Франка була безперечно дробленням його таланту. Але з суспільного становища була вона великою громадською службою, яка свідчить, що великий письменник і вчений був також великим громадянином. Для нього мало було творити вічні вартости, – він кидався у вир щоденного життя, де публіцистика була в нього оружжям щоденної боротьби за ідею» [11, с. 39].

Негативні випадки І. Франка проти польської та української суспільності у статтях «Ein Dichter des Verrates» (Die Zeit. – 1897. – № 136, 8.V) та «Niemo o sobie samym» М. Лозинський пояснив «рисом особистої вдачі» [11, с. 26] та «хвилевим настроєм» поета. Зокрема він писав: «Сим, що Франко давав волю своїм хвилевим настроям, треба пояснити і його статтю про Міцкевича, і його міркування про любов і обов'язок в своїм українським патріотизмі, і його ювілейну статтю про Павлика (“Літературно-науковий вісник”, кн. III з 1905 р.), і його передмову до першої частини листів Драгоманова до нього з негативними увагами про Драгоманова. Не обнижає се його заслуг, тільки потверджує ту вічну правду, що й найбільші люде мають людські слабости й хиби» [11, с. 27]. Спостереження М. Лозинського про вияв «хвилевого настрою» у статті «Ein Dichter des Verrates» підтримав також і Василь Сімович у передмові до видання Франкової збірки «З вершин і низин» [див.: 2, с. 64]. Натомість, Генрик Бігеляйзен вважав, що твердження М. Лозинського (а за ним і В. Сімовича) помилкове, бо «Франко написав ту статтю з премедитацією [умисно. – Н. Т.] та з повною свідомістю відповідальності» [1, с. 271]. Як відомо, контрверсійні судження І. Франка у статтях «Ein Dichter des Verrates» та «Niemo o sobie samym» викликали гарячу дискусію серед тогочасної українсько-польської громадськості. Проте, як влучно підмітив М. Лозинський, саме від часу «розриву Франка з польською пресою, розпочинається не тільки зворот Франка до праці виключно в українським письменстві, але також зворот у відношенню громадянства до нього в напрямі щораз більшого признання його праці й заслуг» [11, с. 27].

Оцінюючи діяльність І. Франка як рушія всесвітнього загальнолюдського поступу, М. Лозинський особливою заслугою уважав його працю над поширенням українського радикалізму, що викликав «глибокі переміни поглядів і способів громадянської діяльності в усіх областях громадянського життя, – се неначе друге українське національне відродження» [11, с. 40].

Як авторитетний фахівець із національного питання та проблем державотворення, М. Лозинський відзначав також основоположну роль І. Франка у «процесі витворювання свідомости єдності української нації» [11, с. 43]. У праці «Галичина в життю України» (Відень, 1916) (а згодом і у синтетичному дослідженні «Іван Франко»), аналізуючи історію розвитку думки про українську незалежність, писав, що «представники Драгоманівського напрямку мали ясний ідеал самостійности України, характеристичним свідоцтвом сього є вірш Франка “Розвивайся, ти високий дубе”, означений датою 17 марта 1883 р.». Фінальні рядки з останньої строфи поезії – «Від Кубані аж до Сяну-річки / Одна, нероздільна» – треба тлумачити не лише як поезію. Це, уже, за твердженням дослідника, ясне «означення політичних границь і політичної незалежности українського народу на його землі» [8, с. 28].

Специфікою творчої манери Лозинського-літературознавця було те, що, досліджуючи ту чи іншу особистість, він завжди намагався подати усю складність тих суспільно-політичних, економічних та культурних обставин, у яких (чи всупереч яким) жила і творила ця людина,

об'єктивно оцінити її внесок у національну культуру, осмислити наслідки її діяльності у загальнонаціональному контексті та визначити її вплив на культурний і духовний прогрес. При цьому творчу індивідуальність дослідник розглядав в усій складності її «духової істоти», психологічних особливостей розвитку та в непростих взаєминах із загалом, суспільністю. Підсумовуючи роль і значення І. Франка для української культури, він зарав порушив і ширшу проблему взаємин митця і громади. Причому поставив її а rebours, з позиції інтересів не громадськості, а вже самого творця: те, що дало життя І. Франка суспільності, – очевидне, а, що ж життя і суспільність дали самому І. Франкові? І тут висновки дослідника невтішні: «В міру того, як розвивався талант Франка, як множилися плоди його творчості, як він здобував, – можна сказати: серед неприхильного настрою громадянства просто завойовував собі щораз визначніше місце в нашій письменстві, громадянство не могло відмовляти йому щораз більшого признання і пошани. Але се відносилося не стільки до його особи, скільки до його праці. Його праця неначе відривалася від нього, не приносила йому, його особі, того відношення з боку громадянства, яке повинні приносити та звичайно приносять творцєви плоди такої безцінної творчості. Особа Франка дає нам характеристичне суспільне явище, як можна бути найбільшим працею й заслугами в своїм народі і таким самітним, чужим серед громадянства» [11, с. 49].

Сам М. Лозинський був людиною активної громадянської позиції, тож не лише осмислював суспільно-політичний досвід видатних діячів минулого, а й брав діяльну участь у націотворчих процесах свого часу.

Ще до Першої світової війни М. Лозинський став одним із провідних західноукраїнських фахівців з національного питання та міжнародних відносин, насамперед завдяки працям «Польський і руський революційний рух і Україна» (Київ, 1907; Львів, 1908); «Сорок літ діяльності “Просвіти”» (Львів, 1908); «Українство і москвофільство серед українського народу в Галичині» (Львів, 1909); «Духовенство і національна культура» (Львів, 1912), «Українське національне питання у творах М. Драгоманова» (Відень, 1915), «Утворення українського коронного краю в Австрії» (1915), «Українська Галичина – окремий коронний край» (Львів, 1916).

Від листопада 1918 року М. Лозинський – член Української Національної Ради. Як член української делегації у лютому 1919 р. брав участь у переговорах з місією Антанти у справі українсько-польського Перемир'я. З 10 березня 1919 року – заступник державного секретаря (міністра) зовнішніх справ ЗУНР. Від квітня по грудень 1919 року – голова надзвичайної делегації для вирішення спірних питань ЗУНР з Польщею і делегат УНР на Мирній конференції в Парижі. На початку 1920 року оселився з родиною у Гейдельберзі (Німеччина). У 1921–1927 роках М. Лозинський – професор міжнародного права та історії української політичної думки Українського Вільного Університету (у Відні та Празі). Зі середини 1923 року до кінця 1924 року співпрацював із лідером ЗУНР у вигнанні Євгеном Петрушевичем, від весни 1924 року – голова Комітету поневолених Польщею народів.

Восени 1927 року отримав дозвіл на в'їзд в Україну. Відтак, з 1 жовтня 1927 року М. Лозинський – професор, завідувач кафедрою міжнародного права Інституту народного господарства в Харкові. Після реорганізації останнього – професор (1930–1935 роки) кафедри міжнародного права Інституту радянського будівництва і права (Харків). У 1931–1933 роках – дійсний член Науково-дослідного інституту радянського будівництва і права у складі Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (Харків); водночас (1931–1933 роках) – старший науковий співробітник Комісії радянського будівництва і права ВУАН у

м. Києві. Автор досліджень «Галичина в рр. 1918–1920: Розвідки і матеріали» (1922), «Уваги про українську державність» (1927), «Проблема роззброєння. Ліга Націй і СРСР» (1929), підручника «Міжнародне право» (1931).

21 березня 1933 року арештований за звинуваченням у належності до контрреволюційної «Української військової організації» (УВО) і засуджений судовою трійкою при колегії ДПУ УСРР у Харкові (23 вересня 1933 року) до 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах. Відбував покарання в Кемі й у Соловках (спеціолятор «Савватсьєво»). 9 жовтня 1937 року в позасудовому порядку засуджений до розстрілу у справі контрреволюційної організації «Всеукраїнський центральний блок»; вирок виконано 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох (Медвеж'горський район, тепер Республіка Карелія, Російська Федерація). Реабілітований 24 вересня 1957 року.

Варто зазначити, що М. Лозинський належав до покоління «Молодої України», сформованого під безпосереднім впливом Франка, і завдячував останньому основними засадами свого політичного та естетичного світогляду. Водночас його можна вважати цілком самостійною багатогранною творчою особистістю, яка утвердилась у різних галузях культурної та громадської діяльності на користь українського народу, проте вповні не реалізувала своїх потенцій через репресії та, зрештою, фізичне знищення радянською тоталітарною системою.

Так лицар з генерації «Молодої України» став одним із незчисленних мучеників «Розстріляного відродження», невинно убієнних комуністичним молохом у страхітливую добу «червоного терору» через свої національні переконання та принципову громадянську позицію. Проте з перспективи нашого часу можемо ствердити: ця жертва, як і мільйони інших, не була марною. З огнистих заповітів І. Франка постало звитяжне січове стрілецтво, а з попелу «Розстріляного відродження» зродилося полум'я національно-визвольних змагань дисидентів-шістдесятників. Покоління «каменярів» змінювали одне одного на шляху боротьби, та, навіть передчасно впавши на цьому шляху, торували його для своїх наступників, натхненних прикладом попередників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бігеляйзен Г. Мої спомини про Івана Франка / Генрик Бігеляйзен // Спогади про Івана Франка / упоряд., вст. ст. і приміт. М. Гнатюка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 267–273.
2. Верниволя В. [В. Сімович] Іван Франко. Біографічний нарис / Василь Верниволя // Франко І. З вершин і низин / І. Франко. – К. ; Ляйпціг : [б. р.]. – С. 15–90.
3. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. У тексті вказуємо фонд та одиницю зберігання.
4. Ів[ан] Фр[анко]. Михайло Лозинський. Гайдамаччина. Із історії народних рухів на Україні в XVIII-тім столітті. Львів, 1906. 46 сторін [Рец.] / Ів[ан] Фр[анко] // Записки НТШ. – 1906. – Т. 71. – Кн. 3. – С. 208–210.
5. Ів[ан] Фр[анко]. [Примітка до публікації:] Лозинський М. Гльоси про міжпартійні відносини галицьких українців (З приводу книжки: Ю. Бачинський, Гльосси. У Львові, 1904. Накладом редакції «Іскри». Стор. 142) / Ів[ан] Фр[анко] // ЛНВ. – 1905. – Т. 29. – С. 29–30.
6. І[ван] Ф[ранко]. [Примітка до публікації:] Лозинський М. З австрійської України / І[ван] Ф[ранко] // ЛНВ. – 1906. – Т. 34. – Кн. 5. – С. 395.
7. Ів[ан] Фр[анко]. Проф. Др. Й. Конрад. Національна економія. Переклав Михайло Лозинський. Львів, 1904. Накладом Укр.-Руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 168 / Ів[ан] Фр[анко] // ЛНВ. – 1904. – Т. 28. – Кн. 12. – С. 223–224.

8. *Лозинський М.* Галичина в життю України / Др. Михайло Лозинський. – Відень : Накладом Союзу визволення України, 1916.
9. *Лозинський М.* З австрійської України / Михайло Лозинський // ЛНВ. – 1906. – Т. 34. – Кн. 5. – С. 384–396.
10. *Лозинський М.* З сучасного робітницького руху / М. Лозинський // ЛНВ. – 1904. – Т. 28. – Кн. 12. – С. 169–197.
11. *Лозинський М.* Іван Франко / Др. М. Лозинський. – Відень : Накладом Союзу визволення України, 1917. – 52 с.
12. *Лозинський М.* Люди : біографічно-літературні нариси / Михайло Лозинський. – Львів : Накладом автора, 1909. – 130 с.
13. *Лозинський М.* Маркс – Енгельс – Лібкнехт про відбудоване Польщі / М. Лозинський. – Львів, 1906. – 17 с.
14. *Лозинський М.* Складки на хорого письменника / М. Лозинський // Діло. – 1908. – № 246. – 31.Х. – С. 1.
15. *Сухий О.* Історія Галичини в наукових працях Михайла Лозинського / Олексій Сухий // Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / Олексій Сухий. – Львів, 1999. – 2-ге вид., доп. – С. 186–202.
16. *Франко І.* Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах Т. 54 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 2011.
17. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
18. [Франко І.] Зміст праці д. М. Лозинського / [Іван] [Франко] // Хроніка НТШ. – 1906. – Вип. II. – № 26. – С. 4–5.
19. *Франко І.* Старо-арабські поезії / Др. Іван Франко // Неділя. – 1912. – № 15. – 14. IV. – С. 1–2.
20. Ювілей 30-літньої діяльності Михайла Павлика (1874–1904). – Львів : [б. в.], 1905. – 87 с.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2014

Прийнята до друку 29.10.2014

FROM «YOUNG UKRAINE» TO «EXECUTED RENAISSANCE»: CREATIVE CROSSROADS OF IVAN FRANKO AND MYKHAILO LOZYNSKYI

Nataliya TYKHOLAZ

*National Academy of Sciences of Ukraine, Ivan Franko Institute,
18, Drahomanov Str., Lviv, Ukraine, 79005,
e-mail: ntycholz@ukr.net*

The interpersonal and creative relationships between Ivan Franko and Mykhailo Lozynskyi are considered on the basis of the periodicals of that time, epistolary and memoir sources. Their multifaceted cooperation (translation, journalistic, scientific, educational, and others.) is reflected in the magazine «Literary Scientific Herald» and in the Ukrainian-Ruthenian Publishing Association. Mykhailo Lozynskyi's works on Ivan Franko are also analyzed. It is maintained that Lozynskyi belonged to the generation of «Young Ukraine» which was shaped under Franko's direct influence and owed its political and aesthetic principles to the latter. Nevertheless, he can be regarded as a fully independent accomplished creative personality, who took an active part in various areas of cultural and public life for the benefit of Ukrainian people, however, failed to realize his potential to the full due to repressions and, eventually, physical elimination by the Soviet totalitarian system.

Keywords: correspondence, journalism, social democracy, biographical sketches, state formation, the national issue.